

מסכת ברכות

פרק מאימתי

מתניתין:

ב-א הקדמה:

המשנה הראשונה מבארת את הזמן הראוי למצוות קריאת שמע בערבית, מאימתי הוא מתחיל, ועד מתי הוא נמשך:

מאימתי קורין (2) את שמע בערבית?

אימתי מתחיל זמן המצוה של קריאת שמע של ערבית? —

משעה שהכהנים נכנסים לאכול בתרומתן. כהנים שהיו טמאים, וטבלו לטהרתם לפני

אמר הכתוב בפרשת "שמע" [דברים ו ז]:
 "והיו הדברים האלה אשר אנכי מצוך היום על לבבך, ושננתם לבניך, ודברת בם.

בשבתך בביתך, ובלכתך בדרך, ובשכבך, ובקומך".

מכאן למדו, שמצוה לקרוא את פרשת "שמע" פעמיים ביום, (1) 'בשכבך' בערב, 'ובקומך' בבקר.

חולק בזה, ונקט שק"ש תלויה בזמן שכיבה, ולא בלילה. ובסוגית הגמרא נרחיב.

2. הריטב"א [ריש מגילה] מפרש שמסכת ברכות פותחת בלשון "קורין" את שמע, ואילו מסכת מגילה פותחת בלשון מגילה "נקראת", לפי שבקריאת המגילה, לכתחילה אחד קורא ומוציא אחרים ידי חובתן. אבל בקריאת שמע — כל אחד חייב לקרוא בפיו, ואין אחד מהם מוציאם, ואפילו בציבור, לכן נאמר בה לשון "קורין", שמשמעותו כולם קורין בפייהם.

והגר"א ב"שנות אליהו" דייק כך מהמשנה הבאה, הפותחת בלשון יחיד, "בשחר מברך", בעוד שהמשנה כאן נוקטת לשון רבים, "מאימתי קורין", לפי ששם מדובר לגבי ברכות קריאת שמע, שבהן היחיד מוציא את הרבים, ואילו כאן, לגבי קריאת שמע, כל אחד צריך לקרוא לבדו, ולכן נאמר "קורין".

אולם ראה בטורי אבן [שם] שביאר לשון "נקראת" באופן אחר. ואמנם מסקנתו בשאגת אריה [ו] שאילם יוצא ידי חובת ק"ש בשמיעה

1. להלן [כא א] נחלקו האמוראים אם מצוות קריאת שמע היא מדאורייתא, ומקורה מהפסוק זה, או שהמצוה היא מדרבנן, ורק אסמכוה אקרא.

והרמב"ם [בסהמ"צ עשה י ובמנין המצוות ריש הל' ק"ש] מנה את ק"ש בבקר ובערב כמצוה אחת, ומדברי הרמב"ן [סוף שרש ט] משמע שהן שתי מצוות.

והשאגת אריה [יב] כתב, שלכן שנינו [כ א] שהיא מצוה עשה שהזמן גרמא, אף שהיא נוהגת גם ביום וגם בלילה [וראה מג"א ולבושי שרד נח ז, ולהלן ג א הערה 4].

ולהלן נברר אם זמן ק"ש תלוי בשעת "שכיבה", או ב"לילה". ולכאורה, המחלוקת תלויה בשאלה הזאת, האם הן מצוות "יום" ו"לילה", או שהן מצוה אחת שיש לה שני זמנים ביום לקיום, ונפקא מינה לקרוא בשעת ביה"ש, שלגבי זמן תחילת ה"לילה" הוא ספק, אך לא לגבי "זמן שכיבה" זה דבר התלוי במציאות.

והרשב"א הביא מירושלמי, שביה"ש נחשב ספק גם לק"ש. וכבר העיר הגר"א שהבבלי

השקיעה, צריכים להמתין עד "הערב שמש" כדי שיוכלו לאכול תרומה, והוא זמן צאת הכוכבים.⁽³⁾ זמן זה הוא גם תחילת הזמן של

מצות קריאת שמע של ערבית.⁽⁴⁾ ונמשך זמן הקריאה עד סוף האשמורה

מאדם אחר. והמשנה ברורה [סא מ] כתב, שלדעת רוב הפוסקים אפשר להוציא אחרים בקריאת שמע מדין שומע כעונה, [וראה מג"א סא טז, קסז כח, ופר"ח ס"ב, וכדבריו משמע בשו"ע קסז יג].

3. המהרש"א [ע"ב תוד"ה משעה] כתב, שהכוונה היא שאין להם עיכוב לאכול מצד טומאתם, לפי שכבר נטהרו, אבל למעשה אסורים באכילה, כיון שעדיין לא קראו ק"ש ולא התפללו. והצל"ח הסתפק בזה, כיון שאכילת תרומה מצוה היא, ומצינו שקרויה עבודה, יתכן שלא נאסרה האכילה לפני התפילה וקריאת שמע. וראה שפת אמת ודרך אמונה [תרומות פ"ו בה"ל התרומה].

והגרע"א [בתוס' למשניות] כתב ליישב לדעת המג"א [רלה ד] שטעימה מותרת קודם ק"ש ותפילה [וראה להלן [ד ב] שנחלק עליו]. והביאו שדקדק לשון המשנה שנקטה "לאכול בתרומתן", ולא "בתרומה", ללמד שרק אכילה מועטה, בשיעור "תרומתן" של הכהנים עצמם מותרת קודם ק"ש, כיון שכהן אינו צריך לתרום מכריו אלא חטה אחת, שהיא כדי טעימה.

והרש"ש כתב, שהכוונה למעט תרומת מעשר של דמאי, שהיא ספק ומותרת לאכילה בין השמשות, ואינה בכלל "תרומתן", כי בעליה הישראל אינו חייב בנתניה לכהן אלא מוכרה לכהן. ונקט, שזמן טהרתה תלוי ב"לילה", [שהרי ודאה אסור בביהש"מ, וכמבואר בשבת לה א וכן הוכיח הגר"א. אך ראה להלן הערה 30 שלדעתו זמן תרומה אינו תלוי ב"לילה"], ולכאורה תמוה, שאם זמנה תלוי ב"לילה" איך משוה התנא זמן ק"ש שתלוי ב"שכיבה" לזמנה שתלוי ב"לילה",

ועיין בשו"ת שערי ציון [ח"ג א], אבי עזרי [ק"ש א ט], זכרון שמואל [טז ב], וצהר [אהל ברוך] שדנו בזה בהרחבה [וראה הערה 37].

4. אבל קודם לכן אינו נחשב זמן "שכיבה", לכן הקורא לפני צאת הכוכבים לא יצא ידי חובתו. והראשונים תמהו על מה שנהגו העם להתפלל ולקרוא ק"ש בבית הכנסת לפני צאת הכוכבים, והביא רש"י בשם הירושלמי, שאכן לא יוצאים בקריאה זו ידי חובה, וקורין אותה רק כדי לעמוד בתפילה מתוך דברי תורה, אך חובה לשוב ולקרוא שוב משתחשך.

ודעת רש"י שיוצא בקריאת שמע שקורא על מיטתו. אך תוס' תמהו, שהרי אין קורין על המיטה אלא פרשה ראשונה, ואילו לפי רש"י היה צריך לקרוא ג' פרשיות של ק"ש. [וכתב הרשב"א שדעת רש"י שחייב ק"ש מדאורייתא הוא רק בפרשה ראשונה]. ולכן כתבו, שקוראים בבית הכנסת מבעוד יום משום שסומכים על שיטת רבי יהודה שזמן תפילת ערבית הוא מפלג המנחה. או משום שהלכה כדעת התנאים הסוברים שזמן ערבית הוא לפני צאת הכוכבים [כמבואר להלן ע"ב].

ורבנו יונה כתב, שיחזור ויקרא בביתו את שתי הפרשיות הראשונות. ובשם רב האי הביא שבבית הכנסת יקרא ק"ש בלא ברכותיה ובביתו ישוב ויקרא עם הברכות. וגם בשו"ע [רלה א] פסק כרש"י, אך כתב, שבבואו לביתו יחזור ויקרא ק"ש ולא יסמוך על מה שקורא על מיטתו. וראה בשאגת אריה [ב] שהוכיח שצריך לומר גם פרשה שלישית, והובא במשנה ברורה [רלה יא].

הראשונה, עד סוף שלישי הראשון של הלילה, (5) דברי רבי אליעזר (6). וטעמו, משום ש"ובשכבך" משמעותו זמן התחלת השכיבה לישון, והוא הזמן שבני אדם הולכים לשכב לישון, וזהו רק בשלישי הראשון של הלילה. (7)

וחכמים אומרים: זמן קריאת שמע של ערבית הוא עד חצות הלילה. (8) וטעמם

יתבאר בהמשך המשנה.

רבן גמליאל אומר: זמן קריאת שמע הוא עד שיעלה עמוד השחר. (9) כי לדעתו משמעות "בשכבך" היא כל זמן שכיבה, וכל הלילה הוא זמן שבני אדם שוכבים בו.

מעשה שהיה, ובאו בניו של רבן גמליאל מבית המשתה (10) לאחר חצות. אמרו לו

5. כל חלק של הלילה קרוי "אשמורת", וטעם לכך הביא רש"י [שמות יד כד] "לפי שהלילה חלוק למשמרות שיר של מלאכי השרת כת אחר כת לשלושה חלקים, לכך קרוי אשמורה".

6. בגמרא [ריש דף ג] מצינו שני ביאורים בפסקא זו, א. "דברי רבי אליעזר" נסוב על כל האמור עד כה, דהיינו על תחילת וסוף הזמן. ב. רבי אליעזר חולק רק על סוף הזמן, אך בתחילתו מודה לרבנן שהזמן הוא מבין השמשות, והוא קודם לזמן שהכהנים נכנסין בו לאכול בתרומה. והגר"א בשנות אליהו ביאר שלכך שנינו לישון "מאימתי" משמעותו מתי תחילת הזמן, ולא "אימתי" שכולל את כל הזמן מתחילתו עד סופו, [וגם לפי הביאור הראשון תחילת הזמן אינה דוקא מדברי רבי אליעזר, כי חכמים מודים לו בכך].

7. "דודאי כל שדעתו לישון כבר שכב וישן" – רש"י להלן [ד א ד"ה לימרו].

8. רש"י להלן [ג א ד"ה לאו] נקט שלדעת חכמים מעיקר הדין זמן ק"ש הוא כל הלילה, ורק סייג הוא שלא יקרא אחר חצות, [אך בדיעבד אם בשוגג לא קרא, קורא אחר חצות ויוצא ידי חובה], וכן דעת הרא"ש [סי' ט]. אולם רבינו יונה נקט שלדעת חכמים אחר חצות אינו יוצא ידי חובה אף בדיעבד, והביא

שהראשונים נחלקו אם יקראנה בלא ברכותיה כי חכמים יכולים למנעו מברכות שהם תקנום, או שבמקום סייג יכולים לפטרו אפילו ממצות עשה, ולא יקרא ק"ש כלל. וראה בפמ"ג [פתיחה לק"ש] שלדבריו אינו מקיים מצות ק"ש אחר חצות, וכן הוכיח בקובץ הערות [סט ז] מדברי תוס' בסוכה [ג א], וראה קובץ שיעורים [ד"ס ג], ובהערה 15 נרחיב.

9. "עלות השחר הוא האור הנוצץ בפאת מזרח קודם עלות השמש בכדי שעה וחומש שעה מן שעות זמניות". הרמב"ם בפירוש המשנה. והמג"א [פט ג] נקט שהוא הרגע הראשון שמאיר. והאליהו רבא הוכיח שהוא רק כאשר מאיר כל המזרח. וראה במשנה ברורה ובביאור הלכה [שם ד"ה ואם] בירור השיטות בזמן עלות השחר.

10. הבית יוסף [צט] הוכיח מדברי הרא"ש והרשב"א להלן [ט א], שדוקא משום שהיו במשתה הרשות אמר להם שאם עלה עמוד השחר פטורין. אך אם היו במשתה מצוה הם נחשבים אנוסים, ויכולין לקרא בדוחק גם אחר עלות השחר, עד הנץ החמה. והט"ז [רלה] ביאר, שהתחילו במשתה מבעוד יום, ולכן לא הוצרכו להפסיק במשתה הרשות. וראה תוס' יו"ט [עירובין פ"ח מ"א] שסתם "בית המשתה" הוא שמחת חתן וכלה.

לאביהם: עדיין לא קרינו את שמע, והאם ניתן עדיין לקרוא את שמע? (11)

אמר להם: אם לא עלה עוד עמוד השחר, חייבין אתם לקרות. שכן, אף לדעת חכמים, זמן הקריאה מעיקר הדין הוא כל הלילה, אלא שהגבילו חכמים את זמנה עד חצות כסייג, כדי להרחיק את האדם מהעבירה, וכדלהלן. (12)

והוסיף רבן גמליאל ואמר לבניו: ולא זו בלבד, לא רק בקריאת שמע סוברים חכמים שמעיקר הדין זמנה כל הלילה, אלא כל מה שאמרו חכמים שיש לעשותם "עד חצות",

מעיקר הדין מצוותן עד שיעלה עמוד השחר, ואם לא נעשו עד חצות, מצוה לעשותם עד שיעלה עמוד השחר.

ומביאה המשנה דוגמא לדבר הנוהג בלילה, שזמן מצוותו נמשך כל הלילה:

הקטר חלבים ואברים, חלקי הקרבנות שהיו מקטירים על המזבח [החלב של כל הקרבנות או אברי קרבן העולה, שעולה כליל למזבח], שמצוה להעלותם למזבח באותו יום, ואף בלילה שאחריו, מצוותן, מצוות הקטרתן היא עד שיעלה עמוד השחר, ורק לאחר מכן נפסל הקרבן (13).

11. בגמרא [ט א] מבואר שבני רבן גמליאל הסתפקו בדעת חכמים הסוברים שזמנה עד חצות [והלכה כמותם], האם מודים הם בעיקר הדין לרבן גמליאל, שזמן החיוב הוא עד עלות השחר, ורק כדי להרחיק את האדם מן העבירה אמרו חכמים שהזמן הוא עד חצות, אך בדיעבד [כשנאנסו, רש"י שם] ניתן לקרוא עד עלות השחר. או שמא חכמים חולקים, וסוברים שהזמן מעיקר הדין הוא רק עד חצות, כי טעמם כרבי אליעזר, שהזמן תלוי ב"תחילת שכיבה", אלא שלדעתם זמן זה נמשך עד חצות.

12. הרשב"א כתב, שהמשנה לא הביאה מעשה זה כדי לומר שרבן גמליאל עשה כשיטתו ולא כרבנן, אלא להשמיענו שאף חכמים לא חולקים על רבן גמליאל מעיקר הדין, אלא רק משום סייג. ולכן היה יכול לומר לבניו לנהוג כשיטתו, ויצאו בדיעבד ידי חובתן אף לדעת חכמים. ולדעת רבינו יונה, שלדעת חכמים אינו קורא אפילו בדיעבד, צריך לפרש דהיינו דוקא אם פשע, אך כיון שבני רבן גמליאל היו אנוסין, יכולין לקרות עד עלות השחר [והיינו כפרש"י להלן ט א ד"ה או. ולכאורה משמע, שמחמת

הסייג, אם לא קרא במזיד, אינו יוצא אפילו בדיעבד. וראה עוד בהערות שם, ובראש יוסף ופרי יצחק ח"ב ב].

13. רש"י [ד"ה כדן] נקט, שלגבי הקטר חלבים לא אמרו חכמים "עד חצות", ודינם הובא במשנתנו רק כדוגמא לדבר הנוהג בלילה שהוא כשר כל הלילה. וכן דעת הרשב"א [שו"ת רמה]. וטעמם מבואר במאירי, דאמרינן "כהנים זריזין הן". והבית הלוי [ח"א לד] והגרא"מ הורביץ ביארו, שלא עשו להם סייג להקטירם קודם חצות, כיון שעצם הקרבנות בלילה נחשבת כדיעבד מדאורייתא, שהרי לכתחילה צריך להקריבם קודם תמיד של בין הערביים, כי חביבה מצוה בשעתה.

וראה בית הלוי שם ואור שמח [מע"ק ד ב] שרש"י נקט דוקא "חלבים" של שאר הקרבנות ולא "אברים" של עולה, כי לשיטתו אסרו את אכילת בשר הקרבנות הנאכלים, וקבעו שאין לאכלם אחר חצות אפילו בדיעבד. ולכן חייבים להקטיר את החלבים קודם חצות, כי אחרת לא יוכלו לאכול את בשר הקרבן, ולא הוצרכו לעשות להם סייג.

וכן כל הנאכלין ליום אחד, הקרבנות שהיתר אכילתם הוא ביום שחיטתם ובלילה שאחריו כגון חטאת ואשם ותודה, מצוותן, מצוות אכילתם היא עד שיעלה עמוד השחר, ורק לאחר שעלה עמוד השחר נפסל ונעשה "נותר" באסור באכילה.

אם כן, שכל דבר אשר מצוותו בלילה כשר כל הלילה, למה אמרו חכמים שזמן קריאת שמע וזמן אכילת הקרבנות הוא רק עד

הצות? — כדי להרחיק את האדם מן העבירה, כדי שיזדרו האדם בקיום המצוה ולא ידחה אותה לסוף זמנה, ויבוא לאכול קדשים לאחר עלות השחר שהוא באיסור כרת.⁽¹⁴⁾

וכן לגבי קריאת שמע, שלא יאמר האדם, עדיין יש שהות לקיים המצוה וידחה אותה, ובתוך כך יעלה עמוד השחר ויעבור זמן המצוה.⁽¹⁵⁾

שבדיעבד אוכל עד עלות השחר, שלא עשו סייג להביא קדשים לבית הפסול קודם זמנם.

והגרעק"א דקדק שלגבי אכילת קדשים נקט רש"י שעשו סייג כדי "שלא יבא לאכלם, ויתחייב כרת", ולא די בחשש שמא "יאמר עדיין יש לי שהות ויעבור זמן אכילתן", כי משמע מהמשנה שבאכילת קדשים גם רבן גמליאל מודה שעשו הרחקה, ובהכרח, משום שיש חשש שיעבור בקום ועשה ויאכל בשר שנותר ויתחייב כרת, ולכן עשו בו סייג. אבל בקריאת שמע, כל החשש הוא שמא יעבור בביטול עשה על ידי "שב ואל תעשה", ולכן לא עשו בה סייג.

אך בפשטות, כוונת רש"י היא לתת טעם לדבריו שאסרו לאכול אחר הצות, כי אחר הצות שייך יותר הסייג מחשש כרת של אכילת נותר. אך לפירוש התוס' הסייג הוא מחשש שימנע מקיום המצוה, ואם כן, בדיעבד עדיף שיאכלנו לקיים המצוה אפילו אחר אחר הצות.

15. הרמב"ם [ק"ש א ט] כתב: מצוותה משעת יציאת הכוכבים עד חצי הלילה, ורק בדיעבד, אם עבר ואיחר, וקרא עד שלא עלה עמוד השחר, יצא ידי חובה. ובכסף משנה נקט שפסק כרבנן, ואחר הצות יצא ידי חובה בדיעבד.

והגר"א [ס"ס רלה] נקט שכוונתו כרבן גמליאל וכביאור רבינו יונה שלפי כולם יש להקדים ולקרוא מיד בצאת הכוכבים, שהרי

ודעת תוס' בפסחים [קכ ב ד"ה רבא] והריטב"א והמאירי בשם ראב"ד שגם הקטר חלבים ואברים לכתחילה עד הצות. וכן כתב הרמב"ם [מעשה הקרבנות ד ב]. וראה בתוס' יו"ט מקור לדבריהם מתוספתא. וכבר דחה הגרעק"א שבתוספתא מדובר רק לענין אכילה של בשר הקרבן ולא לגבי הקטרה. אכן, לפי ביאור האחרונים בדעת רש"י, נמצא שלדעת הרמב"ם שאחר הצות אינו קורא ק"ש אלא בדיעבד, אף שהלכה כרבן גמליאל, בהכרח שחכמים עשו סייג אף לדבר שקיומו בדיעבד, ולכן שייך סייג גם בהקטר חלבים ואברים. וראה קרן אורה.

אולם מדברי הרמב"ם משמע שאפילו בדיעבד אין מקטירין, וכן אין נאכלין אחר הצות. ותמהו האחרונים, מה החילוק מק"ש שיוצא בדיעבד אחר הצות. ובאבי עזרי [ק"ש א ט] כתב, שחכמים לא יכולים לבטל מצוה אלא רק להרחיב איסור שקיים בדבר. כגון, במקום שיש איסור נותר, יכולים חכמים לאסור את ההקרה והאכילה כבר מחצות. אך בק"ש, שאין בה איסור, לא יכולים חכמים לאסור לקרוא אחר הצות אפילו בדיעבד.

14. לשון רש"י "ואסרום באכילה קודם זמנן". ומשמע שמחצות אסורים באכילה אף בדיעבד. אך דעת תוס' בפסחים [קכ ב ד"ה רבא]

גמרא:

מפתיחת המשנה "מאימתי קורין את שמע בערבין" משמע שכבר ידוע לתנא על עצם חיוב קריאת שמע בערבית, ואינו דן אלא מתי הוא זמן החיוב.

ועל כך שואלת הגמרא: **תנא היכא קאי?** היכן עומד התנא בלימודו! ? דהיינו, להיכן הוא מתייחס בדבריו לגבי זמן קריאת שמע, דקתני "מאימתי", ששאלתו היא אימתי הוא

זמן החיוב של הקריאה, בעוד שאת עצם החיוב עצמו לקרוא קריאת שמע פעמיים ביום, בשחרית ובערבית, הוא עדיין לא שנה במשנה! ?

ותו, עוד יש לשאול: **מאי שנא דתני דיני קריאת שמע דערבית ברישא**, והרי יותר ראוי לתני דין קריאת שמע דשחרית ברישא, כפי שמצינו לגבי קרבן תמיד, שכתבה התורה דין תמיד של שחר לפני תמיד של בין הערביים.⁽¹⁶⁾

אמרו [ד ב] שחששו שמא יבוא מהשדה בערב ויאמר: אוכל קמעה, אישן קמעה! ולא יקרא כל הלילה. ולא נחלקו אלא לעניין דיעבד, שרבן גמליאל סובר שקורא דיעבד עד עלות השחר, והסייג הוא שיקראו לכתחילה עד חצות, וחכמים סוברים כי משום סייג וגדר קבעו שאחר חצות לא יקרא אף בדיעבד.

[ובראש יוסף כתב, שגם לרבן גמליאל בחצות עובר על זמן דרבנן אלא שלא הפקיעו ממנו את המצוה, וראה בשנות אליהו שרבן גמליאל במשנתנו אינו חולק על חכמים אלא רק על רבי אליעזר], ובשאגת אריה תמה על כך, כי איך אפשר לעשות סייג לצורך ספק ק"ש אחרת, ולבטל עתה מצות ק"ש ממי שודאי לא קרא, וראה פרי יצחק [שם] שיישב דבריהם.

ודעת רש"י [ג א ד"ה לאו] כי מעיקר הדין לכולי עלמא מצוותה עד עלות השחר, אלא שלדעת חכמים רבנן עשו סייג לדבר ואמרו עד חצות, ורבן גמליאל לא סובר את הסייג, ולשיטתו מותר לקרוא לכתחילה עד עלות השחר, ולפי דרכו כתבו הרשב"א והריטב"א והרא"ש [כאן ולהלן ט א], כיון שהלכה כרבן גמליאל, נמצא שמותר לקרוא לכתחילה עד עלות השחר, ומה שחששו שמא יבא מהשדה וכו' הוא רק כשהולך לאכול או לישון ויש לחוש

לפשיעה, אך כשלומד או עוסק במלאכתו כל הלילה יכול לכתחילה לקרא עד עלות השחר [וראה ביאור הלכה רלה ד].

16. כך פירשו תוס' [ד"ה וליתני], ולכאורה תמוה, שהרי התמידין שניהם ביום ולכן הוזכר הראשון קודם, ומשמע שהנידון בסוגיין להקדים שחרית לערבית בתורה בכל מקום שאין טעם להפך, ועדיין לא נודע שהיום הולך אחר הלילה וצריך להקדימו, [ראה הערה 20].

אמנם ביאור זה תלוי במחלוקת הרמב"ם והרמב"ן אם ק"ש שחרית וערבית הן שתי מצוות או אחת, כי הנידון על סדר המצוה בתורה שייך רק במצוה אחת, ולא בשתי מצוות שתלויות ביום ולילה, ולדעת הרמב"ן בהכרח שהנידון על סדר הזכרתן גרידא.

ובתוס' הרא"ש ביאר: "שעיקר המצוות נוהגות ביום הילכך מצוה דיום חביבה ליה לאקדומי". והריטב"א ביאר שעדיף להתחיל בשחרית משום שנאמר [תהילים קיט קל] "פתח דברך יאיר".

והאחרונים העירו שהרי חיוב האדם במצוות מתחיל בלילה שבו נעשה גדול, ואם כן ראוי לפתוח בערבית. ובבית הלוי עה"ת [מהדר] מישור, בסופו] תירץ על פי דברי תוס' בנדה [ב

מתרצת הגמרא: **תנא, אקרא קאי**. דברי התנא מתייחסים לכתוב בתורה, ולכן לא שנה התנא שיש חיוב לקרוא קריאת שמע בשחרית ובערבית, **דכתיב, "בשכבך ובקומך"**, ומכאן יודעים אנו שיש מצוה לקרות את שמע פעמיים ביום, (17) בזמן שכיבה ובזמן קימה.

והכי קתני, וכך שנה התנא: זמן קריאת שמע ד"שכיבה" – אימת, מתי הוא מתחיל? (18) – משעה שהכהנים נכנסים לאכול בתרומתן. (19) וכיון ששאלתו נסובה על פסוק זה, פתח התנא תחילה בקריאת

שמע של ערבית, כי **"בשכבך"** נאמר קודם **"בקומך"**.

ואי בעית אימא, ואם תרצה, אמור באופן אחר ליישב למה הקדים של ערבית ראשונה –

שכן יליף למד התנא מהאמור **בברייתו של עולם**. (20) **דכתיב [בראשית א ה]: "ויהי ערב ויהי בוקר יום אחד"**. הרי שהערב קודם לבוקר.

שואלת הגמרא: **אי הכי, אם אכן התנא**

[ב שדרך שערות של גדלות לבא ביום, ורק אז מתחיל זמן גדלותו.

17. **תוס' להלן [כא ד"ה ההוא] נקטו שתירוצו זה יתכן גם לדעת רב יהודה [לקמן כא א] שקריאת שמע אינה אלא מדרבנן, והפסוק "ודברת בם בשכבך ובקומך" נסוב על דברי תורה ולא על ק"ש, כי רבנן אסמכוהו אקרא. אולם תוס' בסוטה [לב ב ד"ה ורבי] כתבו שתירוצו זה סבר שמצוות ק"ש מדאורייתא, וכן הוכיח מכאן הפרי חדש [סי' סז].**

18. **בנחלת דוד ביאר שהמקשן הבין שיש לתנא מקור לחיוב ק"ש בערבית, וגם זמנה ידוע, וכל שאלתו היא "מאימתי" מתחיל זמן זה. אך בתירוץ הגמרא שמקור התנא הוא מהפסוק, נמצא שצריך להשמיענו את עצם הזמן של ק"ש שלא נתבאר בפסוק, וא"כ היה לו לשאול "מתי" זמנה, ולא "מאימתי" שמשמעו מתי מתחיל הזמן, ולכן הוסיפה הגמרא לפרש "והכי קתני זמן שכיבה וכו'" דהיינו שכוונת התנא לכל הזמן של ק"ש דערבית, ו"מאימתי" נסוב גם על המשך המשנה שזמנה נמשך "עד סוף אשמורה ראשונה".**

ומדברי רבינו פרץ משמע שכוונת הגמרא בתירוץ זה, שמשנתנו עוסקת בזמן "שכיבה", ונמצא שאין כאן הקדמת "ערב" ל"בקר" אלא הקדמת "בשכבך" ל"בקומך", ובהכרח שכיבה קודמת לקימה שהיא רק אחר שכיבה, וראה עוד **בצל"ח [להלן יא א] ובפני יהושע ומרומי שדה.**

19. **"שאלו אמר "בבוקר ובערב" היה דבר ידוע שתחילת הלילה הוא צאת הכוכבים ותחילת היום הוא עליית עמוד השחר וכו', אבל עכשיו שתלה העניין בזמן שכיבה וקימה ואין זה זמן ברור הוצרך לבאר זמנים אלו מה הם", מאירי.**

20. **הרשב"א פירש שהתירוץ השני בא ליישב את הקושיא על הקדמת שחרית לערבית, וביאר הפני יהושע שהוצרכו להוסיף תירוץ זה לדעת רב יהודה [לקמן כא א] שקריאת שמע אינה אלא מדרבנן, והפסוק "ודברת בם בשכבך ובקומך" נסוב על דברי תורה ולא על ק"ש. ואילו על עצם המקור לחיוב ק"ש שעליו דנו "מאימתי" מסתבר שעניין ק"ש היה ידוע ומקובל בידם מאנשי כנסת הגדולה, ואפשר דמשה תיקן להם, ובדבר ידוע שייך למיתני "מאימתי".**

פתח בערבית לפי שלמד זאת מברייתו של עולם, אם כן, גם בסיפא, דקתני, בהמשך המשנה [להלן יא א]: בשחר מברך שתיים [שתי ברכות] לפנייה [לפני קריאת שמע], וברכה אחת לאחריה. ובערב מברך שתיים לפנייה ושתיים לאחריה —

ליתני דיני ברכות קריאת שמע דערבית ברישא? ולמה הזכיר התנא את דיני ברכות קריאת שמע של שחר קודם? (21)

מתרצת הגמרא: תנא פתח את דבריו במשנה הראשונה בערבית, כסדר ברייתו של עולם, והדר תני, ואחר כך שנה, בתחילת המשנה הבאה, את זמן קריאת שמע בשחרית.

ועד דקאי בשחרית, בעוד הוא עומד בעניין קריאת שמע של שחרית, פריש מילי, המשיך

לפרש שאר דיני ברכות קריאת שמע דשחרית.

והדר, פריש מילי דערבית. ולאחר שגמר, שב לפרש דיני קריאת שמע של ערבית. ולכן, לגבי הברכות הזכיר התנא את של שחר לפני של ערב, כי לא נשנו דיניהם בפני עצמם.

אמר מר במשנתנו: "מאימתי קורין את שמע? — משעה שהכהנים נכנסים לאכול בתרומתן".

שואלת הגמרא: מכדי, הרי כהנים אימת קא אכלי בתרומה? — משעת צאת הכוכבים [כמבואר בכרייתא בסמוך]. ונמצא, שהחל משעת צאת הכוכבים הוא זמן קריאת שמע. ואם כן ליתני במשנתנו שזמן קריאת שמע הוא משעת צאת הכוכבים, (22) ומדוע תלה

וביאורו מתאים עם המבואר לעיל שהמקשן לא ידע אם היום הולך אחר הלילה, ועל כך יליף מברייתו של עולם, ונמצא שתירוץ זה נצרך ליישב אפילו אם הנידון על סדר הזכרת "שחרית וערבית", כי לרב יהודה ש"בשכבך ובקומך" לא נאמר בק"ש הרי זמנה אינו תלוי בזמן שכיבה, ואין ללמוד מזמן "שכיבה" שהוא קודם, [ואף לתירוץ זה בתמידין הוקדם של שחר משום שניהם ביום, ראה מהרש"א].

ובשם תוס' הביא הרשב"א שתירוץ זה נסוב לבאר למה הקדימה התורה עצמה "בשכבך" ל"בקומך", ותמה על כך, שלא יתכן שהפסוק נצרך ללמוד מברייתו של עולם, והיינו שאין הפסוק צריך ללמוד את סדר ההזכרה מפסוק אחר. אכן לפי המבואר, אינו לומד את סדר ההקדמה בהזכרת בקר וערב, אלא שהיום הולך אחר הלילה, ומשום כך הקדימה התורה את זמן השכיבה בסדר המצוה, ואחריה נמשכה המשנה.

ויתכן שזה מקור הרמב"ם שהן מצוה אחת, ורק נקבעו לה זמנים לקיום ב"שכיבה" ו"קומה", וראה כסף משנה [ק"ש א א] שהקדים ק"ש של ערב משום שתחילת היום מהלילה דיליף מברייתו של עולם, והיינו שאף שלהלכה אין סדר בעצם הזכרתן, צריך טעם להקדמת סדר המצוה.

21. תוס' [ד"ה אי] מבארים שלפי התירוץ הראשון, שמקור החיוב נלמד מ"בשכבך ובקומך" האמור לגבי קריאת שמע בלבד, אין להקשות למה לגבי ברכות ק"ש נקט התנא קודם את של שחר, וקושיית הגמרא היא רק לפי התירוץ השני שהתנא למד מברייתו של עולם, ואם כן היה לו להקדים ערב לבוקר גם בדיני ברכות ק"ש.

22. זמנו כשיצאו שלושה כוכבים בינונים

התנא את זמן קריאת שמע בשעה שהכהנים נכנסים לאכול? (23)

מתרצת הגמרא: **מלתא אנב אורחיה קא משמע לן** התנא בתוספת לשונו, **דכהנים אימת קא אכלי בתרומה, משעת צאת הכוכבים**.

והא קמשמע לך, בא התנא להשמיענו בזאת, **דכפרה לא מעכבא**. שאף אם נטמאו הכהנים בטומאה חמורה, כגון טומאת זב ומצורע, שטהרתם תלויה בקרבן שמביא הטמא לכפרה, וכל זמן שלא הביאו את הקרבן, הם אסורים באכילת קדשים ובכניסה למקדש, מכל מקום, לענין אכילת תרומה אין הבאת הקרבן מעכבם, (24) אלא כיון שטבלו והגיע זמן צאת הכוכבים, הרי הם מותרים באכילת

התרומה.

כדתניא בברייתא דין זה ומקורו: נאמר בתורה: [ויקרא כב ז] **"ובא השמש וטהר ואחר יאכל מן הקדשים"**. ומקרא זה נאמר לגבי תרומה, (25) ודרשו חכמים, **"ובא השמש"**, **ביאת שמשו מעכבתו**, רק שקיעת החמה מעכבתו **מלאכול בתרומה**. ואין **כפרתו מעכבתו מלאכול בתרומה**. אלא, כיון ששקעה חמה ויצאו הכוכבים, מותרים הכהנים באכילת התרומה.

מקשה הגמרא על הברייתא: **וממאי דהאי שאמר הכתוב "ובא השמש"**, הכוונה היא **לביאת** [שקיעת] **השמש**, והאי שאמר הכתוב **"וטהר"**, פירושו **טהר יומא**, שהיום נטהר [נפנה ועבר] לגמרי מהעולם. (26) כלומר,

[כמבואר שבת לה ב], ולחומרא, עד שיראו שלושה כוכבים קטנים [רבינו יונה, וראה בשו"ע ונו"כ סימן רל"ה].

23. **הריטב"א** ביאר, שאין הקושיא דוקא על זמן **"צאת הכוכבים"** שהוזכר בברייתא, אלא כך יקשה על כל זמן, למה צריך לתלותו בכהנים, והרי עדיף לפרש את הזמן בשעות היום.

והגר"א **בשנות אליהו** כתב, שהמשנה תלתה את זמן ק"ש בתרומה, כי לא מצינו זמן **"צאת הכוכבים"** אלא בתרומה, שנאמר בה **"ובא השמש"**. ואין כוונתו לתת טעם אחר, אלא לבאר את דברי הגמרא שכוונת התנא לרמוז לתרומה, אף שדינה כבר מפורש במסכת נגעים [ראה תוד"ה והא], כי מקור זמן צאת הכוכבים נאמר בה. [אך ראה להלן שנקט כי **"ובא השמש"** בתרומה אינו בצאת הכוכבים].

24. **הרשב"א** ביאר שההוכחה ממה שהוסיף התנא בלשונו ותלה בזמן **"שהכהנים נכנסין**

לאכול", בהכרח שהכוונה לכל טמא, ואילו מחוסר כפרה אוכל רק למחר אי אפשר לתלות בזמן זה, ובהכרח שזמן אחד נקבע לטהרת כלם והוא בצאת הכוכבים, וראה גם בתוס' רע"א למשניות. והנצי"ב בהרחב דבר [ויקרא כב ז] כתב, שהכתוב **"ובא השמש"** מלמד שמחוסר כפורים אינו עיכוב לאכול בתרומה, ועל כך מקשה הגמרא שלימוד זה שייך רק אם **"ובא השמש"** הוא צאת הכוכבים, אך אולי הכוונה לשקיעת החמה והכתוב בא להקל רק בטומאת מגע שאינה טעונה צאת הכוכבים.

25. כמבואר ביבמות [עד ב].

26. כך פירש רש"י [בהשמטות, הובא במהדו' עוז והדר] **"לכשתשקע החמה ויפנה היום וטהר מן תוך חללו של עולם ששקעה לגמרי דהיינו צאת הכוכבים"**, והיינו שהיום (השמש) נטהר מן העולם. ובשבת [צה ב ד"ה טהור] פירש"י שהעולם התפנה מן השמש. והרשב"א כתב

ששקעה חמה לגמרי עד שיצאו כוכבים, (27) ומאז מותר הוא באכילת התרומה, ואין הבאת הקרבנות מעכבת.

ב-ב **דילמא** כוונת הכתוב **לביאת אורו**, דהיינו זריחת אור השמש בבוקר למחרת, ו**מאי** "וטהר", וטהר גברא, שהאדם יטהר עצמו על ידי הבאת קרבנותיו, ורק לאחר מכן יאכל בתרומה?

מתרצת הגמרא: **אמר רבה בר רב שילא**: אם "וטהר" הכוונה לצוות לאדם שיביא קרבנותיו, **אם כן, לימא קרא "ויטהר"**, שהוא

לשון צווי לעשות. (28) **מאי "וטהר"**, למה נאמר "וטהר" שמשמעותו היא שבכך הוא נטהר מאליו? בהכרח כוונת הכתוב ש"טהר יומא", ש"נטהר" היום, שהסתלק האור לגמרי עד כדי שיצאו כוכבים, שזה דבר הנעשה מאליו. **כדאמרי אינשי "אייערב שמשא"** [שקעה החמה] **ואדכי יומא** [ונטהר היום]. (29) וזו היא גם כוונת הכתוב "וטהר", שהיום "נטהר". (30)

במערבא, בארץ ישראל [שהיא במערבה של בבל] **הא, הוכחתו דרבה בר שילא לא שמיע להו. ולכן בעו ליה מבעיא**:

פירשו ששאלת הגמרא היא על עצם זמן "צאת הכוכבים" מנין ש"בא השמש" הוא שקיעת החמה, ו"טהר" הוא שנסתלק היום לגמרי בצאת הכוכבים, והרי יתכן ש"ובא השמש" הוא תחילת שקיעת החמה, ואין צורך להמתין עד צאת הכוכבים שהוא שיעור מהלך של חמישה מילין [פסחים צג ב], אלא מתחילת השקיעה מותרים כבר באכילת תרומה, ועל כך נאמר "וטהר" שהאדם נטהר כשמגיע תחילת שקיעת החמה, וכן נקט הרמב"ם [תרומות ז ב]. וכתב בעל המאור, שגרסו "ממאי דביאת אורו היא? דילמא ביאת שמשו היא", כי לא יתכן שביאת אורו תקדם לביאת שמשו, שהרי אחר שקיעת גוף השמש עדיין יש אור.

ועיין בהקדמת אגלי טל מה שכתב.

ולכאורה, פירוש התוס' מתאים רק עם שיטת ר"ת שמתחילת שקיעת החמה עדיין יום הוא עד שיעור מהלך שלושה ורבע מילין, ורק אז מתחיל בין השמשות כשיעור שלושת רבעי מיל עד צאת הכוכבים, ולפיו יתכן שכוונת הפסוק להתיר בתחילת שקיעת החמה. אך לשיטת הגאונים שמתחילת שקיעת החמה נחשב "בין השמשות", שהוא ספק יום או לילה [כמבואר להלן], אין

בשם רש"י: "ובא השמש", דהיינו שקיעת החמה, "וטהר יומא" מן השמש לגמרי, דהיינו צאת הכוכבים! והיינו, שהיום נטהר מן השמש ששקעה.

27. לפי שמתחילת שקיעת החמה עד צאת הכוכבים הוא שיעור מהלך של חמישה מיל, כמבואר בפסחים [צג ב], לכן השמיעה התורה "וטהר", שהכוונה היא שהיום נטהר לגמרי [רש"י בהשטות], וראה עוד בהערה 30.

28. אף שבכמה מקומות נאמר "וטהר" והוא צווי על האדם, היינו במקומות שאין אפשרות לטעות שהכוונה על היום, אבל כאן, שאפשר לטעות, היתה התורה צריכה לומר "ויטהר". תוס'.

29. "דכי" תרגומו טהור. ערוך. ורש"י כתב, שהוא לשון עבר מן העולם.

30. ביאור השקלא וטריא כפירוש רש"י, ולביאורו הקושיא על האמור בברייתא ש"ביאת שמשו" מעכבתו. אולם התוס' [ד"ה דילמא]